

ZAGŁADA POLSKICH ELIT AKCJA AB – KATYŃ

Pierwszego września 2006 roku w Starej Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego zostanie otwarta wystawa zatytułowana *Zagłada polskich elit. Akcja AB – Katyń*. Pomysł zorganizowania ekspozycji poświęconej ofiarom niemieckich i radzieckich akcji eksterminacyjnych przeprowadzonych w okupowanej Polsce lub na polskich obywatelach wiosną 1940 roku narodził się w Biurze Edukacji Publicznej IPN przed dwoma laty. Autorem scenariusza jest dr Witold Wasilewski, część dotyczącą zbrodni niemieckich rozwinął zaś wyżej podpisany¹.

Ideą przewodnią przyświecającą autorom wystawy *Akcja AB – Katyń* było ukazanie podobnych działań podjętych w tym samym czasie przez obydwu agresorów i zbrodniczych okupantów Rzeczypospolitej Polskiej: nazistowskie Niemcy i Rosję radziecką. Takie ukształtowanie treści wystawowych wydawało się pożyteczne i potrzebne ze względu na powojenne ograniczenia polskich badań nad eksterminacyjną polityką ZSRR wobec obywateli polskich i ciągły brak rzetelnego porównania nazistowskiej i radzieckiej polityki okupacyjnej².

Wystawa składa się z trzech części. Pierwsza, zatytułowana „Ku zbrodni”, jest poświęcona przygotowaniom do wojny i wspólnej niemiecko-radzieckiej agresji na Polskę oraz polityce okupacyjnej i współpracy okupantów. Część druga, nosząca tytuł „Ludobójstwo”, tworzy podstawowy zrąb całego przedsięwzięcia wystawienniczego. Została ona podzielona na cztery bloki: w pierwszym ukazano tzw. zbrodnię katyńską, czyli egzekucje polskich oficerów internowanych w ZSRR; w drugim – *Außerordentliche Befriedungsaktion* wraz z pierwszymi niemieckimi akcjami eksterminacyjnymi, przeprowadzanymi od jesieni 1939 r., oraz wywózkami Polaków do obozów koncentracyjnych; w trzecim bloku zaprezentowano kilka przykładów zbrodni popełnionych przez Niemców i Sowietów na członkach tych samych rodzin; w czwartym naszkicowano bilans ludobójstwa. Część trzecia, nazwana „Pokłosie zbrodni”, jest posumowaniem powojennego procesu ścigania zbrodniarzy nazistowskich, odpowiedzialnych za akcję AB.

¹ Ostateczny kształt wystawa przybrała dzięki współpracy: Agnieszki Rudzińskiej, dr. Grzegorza Motyki, Pawła Rokickiego i wielu kolegów z oddziałowych BEP.

² Z nielicznych dostępnych dla czytelnika polskiego opracowań porównawczych sowieckiego i nazistowskiego systemu represji należy wymienić monografię Andrzeja Józefa Kamińskiego, *Koszmar niewolnictwa. Obozy koncentracyjne od 1896 do dziś. Analiza*, tłum. Halina Zarychta i autor, Warszawa 1990. Także fragmenty klasycznej już pozycji Alana Bullocka, *Hitler i Stalin. Żywoty równoległe*, t. 1–2, „Bellona”, Warszawa 1994, ss. 1058.

Kobiety w opaskach na oczach przed egzekucją, Palmiry 1940 r.

Równolegle ukazuje zjawisko „kłamstwa katyńskiego” i etapy jego przewyciężania w powojennej Polsce.

Na poszczególnych planszach wystawy znalazły się autorskie teksty wprowadzające, liczne dokumenty źródłowe (w formie faksymile i odpisów) oraz bogaty materiał ikonograficzny (reprodukcje zdjęć, rysunków, a nawet obrazów). Uzupełnieniem ekspozycji są specjalnie na tę okazję opracowane mapy.

Świeże spojrzenie na dzieje okupacji w Polsce w okresie pierwszych dwóch lat II wojny światowej wymagało nie tylko nowatorskiego zestawienia znanych faktów, ale i przeprowadzenia podstawowych badań. Spowodowały to braki w piśmiennictwie historycznym. Co ciekawe, nie wszystkie luki można przypisać działaniu cenzury przed

1989 r., przecież nie da się w ten sposób wytłumaczyć braku w literaturze całościowego omówienia *Außerordentliche Befriedungsaktion*³.

Największym utrudnieniem w pracy nad wystawą jest wielki niedostatek rzetelnych publikacji na temat hitlerowsko-radzieckiej współpracy w zakresie spraw bezpieczeństwa. Właściwie jedynym pewnym drogowskazem jest w tym przypadku *Tajny protokół dodatkowy* do traktatu o „granicy i przyjaźni” zawartego przez III Rzeszę i ZSRR w Moskwie 28 września 1939 r. Jest to krótki dokument, który w polskim tłu-

Ofiary zbrodni w Katyniu

³ Dostępne są tylko opracowania cząstkowe, np. Jana Pietrzykowskiego, *Akcja AB w Częstochowie*, Katowice 1971, lub materiały z sesji naukowej, która odbyła się w dniach 6–7 listopada 1986 roku, wydane w formie książkowej pt. *Außerordentliche Befriedungsaktion 1940. Akcja AB na ziemiach polskich*, GKBZpNP–IPN, Warszawa 1992.

maczeniu brzmi: „Przy podpisaniu sowiecko-niemieckiego układu o granicy i przyjaźni niżej podpisani pełnomocnicy uzgodnili co następuje: Obie strony nie będą tolerować na swoich terytoriach jakiegokolwiek agitacji polskiej, która by dotyczyła terytoriów drugiej strony. Obie strony podobną agitację zlikwidują na swoim terenie w samym zarodku i będą informować się wzajemnie o celowych przedsięwzięciach w tym kierunku podejmowanych. [...] W imieniu Rządu Rzeszy Niemieckiej J. Ribbentrop; Z upoważnienia rządu ZSRR W. Mołotow”.

Gryps Józefa Wyczółkowskiego (straconego na Firleju 4 lipca 1940 r.) z radomskiego więzienia do żony, wryty na odwrocie lusterka:

„Kochana Marysiu, Żegnaj i nie rozpaczaj. Tak Bóg chciał. Żegnam Rodziców, Moją Wandkę i wszystkich. Twój mąż J. Wyczółkowski”.

Muzeum im. Orła Białego w Skarżysku-Kamiennej.

Niestety, do dzisiaj trudno jest przytoczyć inne wiarygodne dokumenty w sposób bezsporny zaświadczające wspólne zwalczanie przez nazistów i Sowietów polskiego ruchu oporu w latach 1939–1941, czy przynajmniej wzajemne informowanie się o akcjach mających na celu spacyfikowanie polskiego społeczeństwa. Autorzy wystawy nie roszczą sobie prawa do wypowiedzenia ostatniego słowa w tym zakresie. Nie jest to zresztą ich zadaniem. Byłoby jednak dobrze, gdyby wystawa poświęcona AB i Katyńowi pobudziła badania nad tą problematyką. Miejmy nadzieję, że wkrótce historykom uda się nie tylko na nowo zinterpretować już znane dokumenty, ale i dotrzeć do nowych materiałów umożliwiających jednoznaczne ustalenia: jaki zakres miała antypolska współpraca Berlina z Moskwą i kto ją realizował?